

Євдокимова Людмила Ігорівна

Аспірантка кафедри політології філософського факультету

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-3214-037X>

e-mail: levdokimova81@gmail.com

**ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ
ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА У КОНЦЕПЦІЇ ГАРОЛЬДА ЛАССВЕЛА**

Резюме

У статті досліджуються політико-психологічні механізми взаємодії державної влади та громадянського суспільства на основі концепції Гарольда Лассвела. Особливу увагу приділено теоретичним підходам Г. Лассвела до аналізу взаємодії між владою та громадянським суспільством, які включають психологічні аспекти, процеси формування політичних рішень та механізми впливу на масову свідомість. Також аналізуються основні принципи політичної психології, які допомагають краще зрозуміти як держава взаємодіє з громадянами, та як громадянське суспільство може впливати на прийняття рішень. Визначено, як психопатологічні чинники впливають на взаємодію між державною владою та громадянським суспільством. Розглянуто яким чином несвідомі мотиви, емоції та внутрішні конфлікти політичних лідерів і груп формують перебіг політичного життя, як ці дії корелюються із ухваленням рішень, комунікацією з суспільством і організацією владних структур. Було встановлено, що громадянське суспільство також може зазнавати впливу колективних емоцій і травм, через що здатне як стримувати, так і посилювати «психопатологічні зсуви» у владі. В статті доведено, що концепція Г. Лассвела допомагає краще зрозуміти, як через призму психологічних механізмів взаємодіють державна влада та громадянське суспільство, а також як психологічні аспекти, такі як маніпулювання масовою свідомістю та формування політичної ідентичності, забезпечують стабільність влади та сприяють ефективній взаємодії з громадянами. Встановлено, що аналіз взаємодії між державою та громадянським суспільством вимагає врахування не лише соціальних і

економічних факторів, а й психологічних аспектів, які також впливають на формування політичної поведінки в суспільстві.

Ключові слова: Гарольд Лассвел; політична психологія; психопатологія; громадянське суспільство; державна влада; політичне лідерство; несвідомі мотиви; політична поведінка; політична ідентичність.

Вступ

Глибина та багатовимірність політичного процесу завжди приваблювали дослідників з різних дисциплін — політології, соціології, психології й навіть психіатрії. У традиційному підході до політики основна увага була зосереджена на формальних інститутах влади, виборчих системах, ролі політичних партій і груп інтересів. Проте справжнім новатором у даних дослідженнях був американський політолог і теоретик комунікації Гарольд Лассвел (1902-1978). Ім'я Г. Лассвела стало широко відомим в політичній науці завдяки політичній психології, засновником якої його поправу було визнано в наукових колах дослідників. Г. Лассвел створив такий новий напрям в дослідженні політичних феноменів, як політичний психоаналіз [1-8]. Найбільш детально цей напрям його досліджень був викладений у праці «Психопатологія і політика» [1]. До написання цієї праці Г. Лассвела спонукали політичні події, які бурно розвивались в період 20-30-х років ХХ століття. Хоча в області суспільствознавства в ці роки вийшла в світ значна кількість публікацій, Г. Лассвел значно розширює свої дослідження й застосовує до них сучасні надбання клінічної психології, зосереджуючись на вивченні та аналізі суспільного значення внутрішнього світу політичних діячів. Поряд з цим в зазначеній праці Г. Лассвелу вдається відкрити новий вимір розуміння держави та суспільства, ввівши до наукового обігу поняття «психопатологія політики». Реальність політичної взаємодії нерідко визначається не лише логікою й закономірностями інституцій, а й особистісними, часто прихованими імпульсами політиків. Г. Лассвел вважав, що в цьому питанні не можна керуватись старими методами, має працювати «новий метод мислення», адже «згідно з панівною теорією, люди, які приймають важливі рішення в політиці, повинні шляхом дисциплінарного навчання застосовувати логічне мислення, мудро користуватись своїм розумом. Правова підготовка має підготувати розум для спілкування зі світом, який підпорядковує забаганку принципу. Формальне навчання в галузі соціальних наук допоможе підготувати розум до відповідних соціальних наслідків, і кожен погодиться з тим, що високий рівень самопізнання має на увазі зменшення ролі упередження» [1, р. 28].

Актуальність обраного дослідження підтверджується сучасними подіями, такими як — динаміка політичних криз, популістські рухи, поява харизматичних лідерів та глибока поляризація суспільства. Це свідчить про те, що формально-раціональний аналіз не завжди надає вичерпні

пояснення цим подіям, адже інколи політична поведінка може спиратися на несвідомі мотиви, емоції, страхи і бажання, які ґрунтуються на особистому досвіді лідерів чи колективній історичній пам'яті. Г. Лассвел переконаний, що за таких обставин нехтування психологічними факторами у політиці є неприпустимим, адже тоді ми ризикуємо сплутати справжню природу подій із мішурою офіційних декларацій. Тому, якщо діагностичні ярлики та окремі розповіді не можуть задовольнити того, чого ми хочемо досягти, тоді необхідно діяти наступним чином. Перш за все, зазначає Г. Лассвел, слід «дізнатися, який досвід розвитку за політичними ознаками та інтересами є у зрілої людини. Це означає, що ми хочемо побачити, що лежить за агітаторами, адміністраторами, теоретиками та іншими типами, які відіграють значну роль на публічній сцені. Зрозуміти чи можемо ми уявити розвиток людської особистості як функціонуюче ціле та розрізняти переломні моменти в зростанні різних моделей політичного життя? Чи зможемо ми розкрити типові суб'єктивні історії типових суспільних персонажів? Чи можемо ми поставити цю суб'єктивну історію у відношення до фізичних і культурних факторів, які відігравали значну роль для розвитку?» [1, р. 8].

В умовах демократичних перетворень та відносно вільного інформаційного простору громадянське суспільство відіграє особливу роль. Воно здатне стати бар'єром, який перешкоджає поширенню деструктивних імпульсів з боку владних еліт, або ж, навпаки, активізувати ці імпульси, перетворюючи колективні страхи й образи на політичний рух. Тут важливо усвідомлювати, що влада й суспільство перебувають у стані взаємопроникнення психологічних станів і установок, які можуть бути деструктивними чи продуктивними, залежно від умов та дії інституційних стримувань. Як відмічав Г. Лассвел, існує постійна небезпека втрати зв'язків між поняттями та певними подіями. Тому, в даному контексті, такі поняття як «свобода» та «влада» вимагають уточнення в тлумаченні їх смислового значення. Так, «використання «інституційних» категорій в описі політичного життя є незамінним, проте публіцисти, які їх використовують мало, що говорять про «особистостей», які впливають на зміни в поведінці «законодавчих органів», «виконавчої влади» та «судової влади». Не новина, що «лідерство» є важливою змінною для прогнозування курсу подій, проте в наукових трактатах про політику майже нічого не говориться про риси різних типів агітаторів та організаторів, нічого не сказано й про види досвіду, що породжують ці відмінності» [1, р. 2]. Г. Лассвел намагається заповнити існуючі прогалини в дослідженні «людського виміру» політики, врахувати всі ті упущення значної кількості факторів, психологічних та соціологічних даних, які сучасні дослідники вважали неважливими для дослідження.

Теоретичною основою концепції Г. Лассвела було його переконання в тому, що політика — це «розподіл цінностей», і що процес прийняття політичних рішень тісно пов'язаний з психологічними механізмами. Вчений стверджував, що державна влада повинна враховувати психічні стани населення, оскільки саме вони формують громадську думку, що, в свою чергу, впливає на легітимність політичних рішень. Також Г. Лассвел акцентує увагу на ролі масових комунікацій, вмінні маніпулювати ними й використовувати їх для збереження стабільності влади та контролю над поведінкою громадян. Згідно з його концепцією, важливим аспектом взаємодії між державою та громадянським суспільством є використання політичних символів і наративів, що формують політичну ідентичність і зв'язок громадян із владою.

Мета даного дослідження: проаналізувати основні ідеї Г. Лассвела стосовно психопатології політики; окреслити типи політичних особистостей, показати як вони взаємодіють між собою та громадянським суспільством; запропонувати кілька дискусійних напрямів для подальших роздумів і досліджень; розглянути конкретні приклади з історії та сучасності, що ілюструють, чому глибоке розуміння психології лідерів та колективних емоцій є надзвичайно важливим для визначення як стабільності, так і загострення криз у державі.

Методи дослідження

У роботі було використано методи політичного та порівняльного аналізу, що дозволило на основі теоретичних положень Г. Лассвела з'ясувати процеси взаємодії державної влади та громадянського суспільства. Особливу увагу приділено аналізу політичної поведінки індивідів, соціальних груп та інститутів у рамках політико-психологічної теорії, а також вивченню ролі масових комунікацій у формуванні політичних переконань.

Результати дослідження

Теоретичне підґрунтя психопатології політики у праці «Психопатологія і політика» Г. Лассвел полягає в тому, що він розглядає політику в контексті несвідомих прагнень, мотивації та особистісних розладів, що можуть бути у політиків. Він зазначав, що політична сфера — це передусім сцена, де розгортається не лише драматичний конфлікт інтересів, а й конфлікт особистих комплексів, фобій і бажань. У цьому сенсі політику можна трактувати як певний символічний театр, де кожен лідер намагається втілити власні психологічні патерни, відмічає Г. Лассвел. «Політика є сферою конфліктів і показує все марнославство й злобу, нарцисизм і агресію, сторін, що сперечаються. Це стає загальноприйнятною думкою, що політика є ареною ірраціонального. Але більш точним може бути наступний опис, що політика — це процес, за допомогою якого виявляється

іраціональна основа суспільства... Політика здається іраціональною, тому що вона є чи не єдина фаза колективного життя, в якій суспільство намагається перебувати раціональним. Саме її існування показує, що моральний порядок, з усіма своїми іраціональними та нераціональними твердженнями не сприймається більше без виклику» [1, р. 184]. Як зазначав Г. Лассвел, всі політичні відмінності неодмінно завершуються новою моральною згодою, тобто розпочавшийся конфлікт завершується певним вирішенням цього конфлікту. Проте, відмічає вчений, таке вирішення не завжди може бути «раціонально кращим», скоріш за все його можна назвати емоційно задовільним рішенням. Це означає, що і раціональний, і діалектичний етапи політики є другорядними по відношенню до процесу переоцінки емоційної згоди [1, р. 185].

Варто відмітити, що за концепцією Г. Лассвела, політико-психологічні механізми взаємодії державної влади та громадянського суспільства мають багато спільних рис з процесами маніпулювання та формування громадської думки. Він вважав, що саме психологічний аспект є важливим при розробці політичних стратегій та прийнятті рішень. Державна влада, відмічав Г. Лассвел, повинна враховувати не тільки об'єктивні політичні й економічні фактори, але й враховувати психологічні та соціокультурні особливості населення.

На нашу думку, принципово важливими в концепції Г. Лассвела є кілька ідей, які становлять фундамент психопатологічного підходу. Перше не що звертає увагу вчений — це роль дитячого досвіду. Г. Лассвел наголошує, що ранні життєві обставини впливають на те, як людина розвиває свої амбіції, ставлення до інших, стиль взаємодії з опонентами. Вчений вважав, що нерозв'язані конфлікти з дитинства можуть набирати сили в дорослому віці, коли людина отримує доступ до влади. Інколи політик вважає себе «відкинутим», тому часто шукає підтвердження власної цінності у беззастережній підтримці мас. Г. Лассвел пояснює, що виникнення емоційних труднощів політика закладаються ще в ранньому періоді розвитку особи. Згодом індивідуальні пристосування раннього періоду поступово змінюються, коли особа набуває життєвого досвіду. Г. Лассвел зазначав, що з роками відбувається «зміщення імпульсів особи, які з самого початку були сформовані під впливом сімейного оточення, на майбутні соціальні цілі, які в подальшому привели до підтримки ідеалів соціальних змін» [1, р. 105]. Попри те, що в суспільстві існує багато типів політичного діяча, Г. Лассвел ставить перед собою завдання дослідити природу критеріїв, які використовуються в ідентифікації різних політичних типів та зв'язати існуючий набір дорослих ролей з певним значимим досвідом в індивідуальному розвитку кожного типу, виходячи з певних періодів його життя [1, р. 38]. Тут слід зазначити, що в дослідженні особистості та політики Г. Лассвел спирається

на основний внесок З. Фрейда, а саме — його психодинамічний підхід та процедури вільної асоціації, а також на погляди сучасних психоаналітиків стосовно психології особистості. Г. Лассвел досить детально вивчив усі існуючі новації того часу, проаналізувавши їх. Проте він намагався донести до читача свій власний підхід, не подаючи його як догму, а закликаючи проводити систематичне емпіричне дослідження.

Іншою ідеєю в дослідженнях Г. Лассвела є несвідома мотивація в прийнятті рішень. З точки зору раціоналістичної теорії припускається, що лідери можуть враховувати усі переваги й втрати, які можуть спіткати їх при формуванні політики. Тут Г. Лассвел звертає увагу на те, що часто рішення продиктоване глибинними емоційними поштовхами може раціоналізуватися заднім числом. Лідер може виправдовувати агресивну зовнішню політику інтересами безпеки, проте справжнім її двигуном стають особисті страхи та жага самоутвердження. Для кращого розуміння Г. Лассвел використовує термін «політична людина», яку наділяє властивостями переносу особистого життєвого досвіду, який веде до подавлення внутрішніх імпульсів, до поступового його переходу на суспільну сцену, на якій раціоналізуються його концепції суспільного інтересу. Г. Лассвел не просто дає характеристику «політичній людині», він ще й викладає її у вигляді загальної формули. Ця формула містить три поняття, які описують розвиток психічної історії політичної людини. «Перший компонент, p , — означає приватні мотиви індивіда, оскільки вони виховуються та організуються по відношенню до сім'ї на ранньому етапі розвитку особистості... Поширеність ненависті в політиці свідчить про виявлення найважливішого приватного мотиву — це придушення та сильна ненависть до влади, ненависть яка знаходить частковий вираз і подавлення по відношенню до батька-вихователя... Друге поняття, d , у цій формулі описує витіснення приватних мотивів із сімейних об'єктів на громадські об'єкти... Третій символ, r , означає раціоналізацію переносу в термінах громадських інтересів» [1, р. 74-75]. Отже, виведена формула Г. Лассвела виглядає наступним чином: $p \} d \} r = P$, в якій « p означає приватні мотиви; d означає переміщення на громадський об'єкт; r означає раціоналізацію з точки зору громадського інтересу, P означає політичну людину; $\}$ означає трансформацію» [1, р. 76].

Третьою з ідей Г. Лассвела був символічний вимір. Для більш точного розуміння цієї ідеї вчений вводить поняття «символічної політики». Під цим поняттям слід розуміти вплив політиків на емоції населення через промови, жести, міфи, ритуали тощо. Проте, Г. Лассвел застерігає, що така «колективна енергія», збуджена символами, може виходити з-під контролю, якщо не буде збалансована механізмами раціональної рефлексії. В цьому процесі значну роль відіграють засоби масової інформації та громадянські рухи, які спроможні, як розпалювати емоції, так і гасити їх.

Загальноновизнаним здобутком Г. Лассвела є визначення основних типів політичних особистостей. За його класифікації ці типи поділяються на «агітаторів», «адміністраторів» і «теоретиків». І хоча цей поділ вважався досить орієнтовним і спрощеним, проте він допомагав краще зрозуміти, яким чином різні психологічні риси впливають на стиль політичної діяльності, на поведінку політичних лідерів. Як зазначав Г. Лассвел, до першого типу «агітаторів» належать особи, які володіють потужною здатністю пробуджувати та мобілізувати емоції великих мас. Він детально описує шлях формування характеру агітатора, простеживши як зміщувались його імпульси, які з самого початку були сформовані під впливом сімейного оточення й в подальшому вплинули на майбутні соціальні цілі, що в результаті приводило до підтримки формування ідеалів соціальних змін [1, р. 104-105]. Г. Лассвел зазначав, що своє ім'я агітатор отримував чесно, адже його основними намірами було йти в громадську політику для того, щоб передавати своє натхнення найближчому оточенню. «Суттєвою рисою агітатора, — відмічає Г. Лассвел, — є прагнення досягти емоційного відгуку публіки, що представляє для нього найвищу цінність. Чи нападає він на соціальні інституції, чи захищає їх — ці питання для нього були другорядною справою» [1, р. 78]. Г. Лассвел вдало підмічав, що деякі агітатори можуть бути безглуздими та недисциплінованими, вони можуть прагнути підкорити особисті міркування вищим вимогам принципу. Такі агітатори вірять в магію риторики й намагаються шляхом ритуального повторювання принципів ліквідувати існуючі для них перешкоди.

«Політичну людину», зазначав Г. Лассвел, характеризують три терміни: приватні мотиви, їх витіснення на громадські цілі та їх раціоналізація з точки зору суспільних інтересів. Як правило, «агітатори дорожать відгуками мас. Однак, потребують розширення теорії, щоб поділити політиків між собою за засобами, які вони цінують, висловлюючи потяг своєї особи» [1, р. 124]. Тут яскравим прикладом можуть стати політики, які обіцяють «відновити справедливість» шляхом виокремлення групи винних, в основному — це фінансисти, мігранти, певні етнічні меншини тощо. В теорії це може виглядати як раціональний пошук винуватців. У дійсності ж, керівним мотивом часто стає проєкція власної агресії чи фрустрації «агітатора». Громадяни, які відчують соціальну несправедливість, охоче підтримують такого лідера, проєктуючи на нього власні надії чи страхи. У Г. Лассвела такі громадяни викликали стурбованість, адже коли колективна образа збігається з особистим неврозом лідера, то це неодмінно призводить до виникнення потужної емоційної синергії.

Існує певна різниця всередині самого класу агітаторів, яких Г. Лассвел поділяє на декілька напрямків. Наразі, він відмічає, що «агітатор ораторського типу, на відміну від публіциста, демонструє довгу історію

самозванства у відносинах зі своїм оточенням... Агітатори помітно відрізняються своєю специфікою або своєю загальністю в тих соціальних об'єктах на які вони успішно переносять свої емоції» [1, р. 126]. Той клас агітаторів, який свідомо був прив'язаний до своїх батьків і завжди їх обманював, належить до осіб, які обирають далекі та узагальнені цілі. А ті, хто свідомо пригнічував у собі серйозні образи до рідних і не хотів виступати в якості обманщика, такі агітатори здатні шукати безпосередні та особисті заміни. Як зауважує Г. Лассвел, агітатор часто сам є заручником власного неврозу, проте він вміє переносити свої внутрішні конфлікти на колективну площину, закликаючи людей до боротьби проти уявних чи реальних загроз. Часто таким способом вони набувають значної популярності, особливо це може проявлятися в кризові часи, коли люди шукають емоційного виходу чи символічного лідера.

До другого типу політичних особистостей належать «адміністратори». За визначенням Г. Лассвела, переважно це лідери, які мають схильності до раціональної та бюрократичної побудови держави. Вони вірять у силу правил, законів і чітких процедур. Інколи трапляється так, що «одні адміністратори сповнені власними ідеями, інших же іноді приваблює новизна... Є адміністратори, які впливають на підлеглих виходячи з авторитету владних повноважень, ніж за рахунок авторитету своєї особистості. А є й такі, які можуть залежати від сумлінного виконання детально розроблених завдань, тоді як інші нехтують деталями та мислять термінами загальної політики» [1, р. 127]. З аналізу розвитку цих двох груп адміністраторів можна помітити, що одна з них дуже схожа на агітаторів. Єдиною відмінністю між ними є те, що агітатори тісно зв'язані з певними людьми і таким чином вони зміщують свої афекти на менш узагальнені цілі. І хоча це інколи стає досить сприятливим для адміністратора, адже надає йому деяку свободу, звільняє його від необхідності «підняття» над більшою частиною населення, «проте ще міцніше пов'язує його з членами власного оточення, відносини з якими він прагне координувати. Адміністратор — це координатор зусиль у безперервній діяльності», — зазначає Г. Лассвел [1, р. 127].

Існує ще й такий клас адміністраторів, який відрізняється від агітаторів зміщенням своїх афектів на менш віддалені та абстрактні цілі. До цієї групи адміністраторів належать ті, хто безперешкодно пройшов кризу розвитку. Як зазначає Г. Лассвел, їх не подавили потужні ворожі почуття, а сублімували ці спонукання й дали можливість їхньому виходу в коло близьких людей. «Вони можуть приймати спільні ідеї або відмовлятися від них, не використовуючи їх для збудження широкого емоційного відгуку зі сторони громадськості. Вони не зв'язані ні абстрактними ідеями, ні конкретними людьми, вони здатні мати справу і з тими, і з іншими, в контексті

людських відносин, сприймаючи їх безособово. Їхні емоції протікають вільно, вони не байдужі, але здатні керувати емоціями» [1, р. 151-152].

З точки зору психопатології деякі адміністратори можуть бути обсезивно сфокусовані на контролі й порядку, тим самим намагаючись уникнути внутрішнього хаосу в собі. До прикладу, лідер, який має потужний страх невизначеності та нестабільності, може запроваджувати сувору регламентацію всіх сфер життя, обґрунтовуючи це потребою забезпечення безпеки та ефективності своєї діяльності. За таких обставин громадянське суспільство може відчувати, що надмірне адміністрування придушує свободу, але водночас певна частина громадян може підтримувати «сильний порядок» як противагу хаосу. Загалом, даючи оцінку «адміністраторам» Г. Лассвел називає їх досить самотутніми та енергійними, які «представляють собою фундаментальний зразок, який відповідає подібному зразку у агітаторів, різниця полягає в особливому шляху розвитку істотно обумовлена культурними зразками, які доступні для ідентифікації в переломних фазах дорослішання» [1, р. 152].

Третім типом політичних особистостей, за визначенням Г. Лассвела, є «теоретики», які сконцентровані на ідеях, ідеологіях та концептуальних засадах політики. Вони можуть бути блискучими інтелектуалами, але водночас далекими від реальних потреб людей. У деяких із них виразно простежується нарцисична захопленість власними побудовами, як клас вони є сильно нарцисичними типами. Г. Лассвел пояснює, що такий прояв нарцисизму у деяких теоретиків-агітаторів закладається «перешкодами в ранніх любовних стосунках або через надмірну поблажливість і захоплення, які відбуваються в сімейному колі. Лібідо, якому заблоковано рух назовні по відношенню до об'єктів, повертається до особи... Такі агітатори демонструють безліч рис, характерних для примітивного нарцисизму, перебільшуючи цінність, яка була покладена ними в основу ефективності словесних оборотів і жестів, викликаючи тим самим наслідки в світлі об'єктивної реальності» [1, р. 125]. Інколи «теоретики» виступають рушійною силою політичних програм, які «агітатори» поширюють в масах, а «адміністратори» їх втілюють. Проте без належної емоційної комунікації з суспільством ці ідеологічні концепти можуть залишитися «вежами з піску».

Як пояснював Г. Лассвел, до дослідження основних типів політичних особистостей спонукало його усвідомлення значення інтенсивного вивчення окремих особистостей для кращого розуміння політичного процесу в цілому. Він вважав, що винайдена та відпрацьована процедура для вивчення людської особистості, а саме — «психопатологічний підхід до індивідуума, може підняти в найбільш гострій формі суперечливу проблему — відношення між дослідженням особистості та суспільства... Наше мислення може бути спотворене до тих пір, поки ми не визначимося з

уявною розбіжністю, під якою інколи мається на увазі роздільне вивчення «людини» та «суспільства» [1, р. 240]. Проте, Г. Лассвел вважав, що ніяких розбіжностей немає, а є лише поступовий перехід до орієнтирів, в яких відправною точкою для досліджень має стати встановлення характерних подій, в яких перебувають люди, знаходячись в певному просторово-часовому континуумі.

Досліджуючи взаємодію влади та громадянського суспільства Г. Лассвел зазначав, що громадянське суспільство є не просто зібранням індивідів, які реагують на дії влади, воно теж має свої колективні емоції, історичні травми, культурні коди, які можуть підживлювати або стримувати політичні процеси. На тлі демократичних свобод громадянське суспільство може відкрито виражати свої настрої — вуличними протестами, мітингами, петиціями, обговореннями в засобах масової інформації, тощо. Це створює своєрідну «дзеркальну кімнату», в якій політик бачить в суспільстві відображення власних меседжів. Однак проблема полягає в тому, що суспільство також підвладне психопатологічним впливам. Якщо певна спільнота пережила колективну травму (наприклад, війну, геноцид чи економічний колапс), вона може гостро реагувати на найменші прояви небезпеки. Г. Лассвел застерігає від того, що травматизоване суспільство може підтримати авторитарних лідерів, якщо вони обіцяють негайне зняття болю або помсту кривдникам. У такому разі демократія стає вразливою, адже раціональні аргументи про шкідливість репресивної політики можуть «не хвилювати» колектив, який керується лише емоційною логікою. «Люди які емоційно пов'язані між собою ще не є такими, що приймають участь в політичних процесах. Політика починається лише тоді, коли вона досягає символічного визначення самих себе по відношенню вимог до світу» [1, р. 185-186]. Таким чином, можна говорити про те, що взаємодія державної влади та громадянського суспільства має амбівалентний характер. З одного боку, суспільство може виступити стримуючим чинником щодо політиків, які схильні до деструктивних рішень, з іншого — якщо у громадянському середовищі переважають страх і злість, то це свідчить про те, що вони піддаються маніпуляціям «агітаторів» і виправдовують крайні заходи. Це добре видно з історії, коли в періоди глибоких суспільних криз саме в «психології мас» найбільше спостерігалась схильність до радикальних рішень.

Звернемось до досить важливої ідеї в концепції Г. Лассвела — це символічна політика та роль медіа. Все політичне життя тісно зв'язане з символами цілого. Г. Лассвел зазначав, що «політика повинна мати справу з колективними процесами та суспільними актами, і ці процеси так переплетені, що і з найкращими намірами надзвичайно складно встановити чіткі відношення між символами цілого та процесами, які передбачається

визначити. Для спільного руху людства орієнтири політичних символів далеко від повсякденного досвіду, хоча вони й стають звичними через постійне повторення» [1, р. 183-184]. Тому Г. Лассвел вважав, що для політичної науки буде досить корисним вивчення не тільки факторів, які сприяють підйому та падінню рівня напруженості, але й дослідження процесів символізації. Процеси символізації досить легко вивчати по таким тривожним змінам життєвому досвіду членів суспільства, як голод, епідемії, безробіття та ін., які одночасно створюють для багатьох людей проблеми їх вирішення [1, р. 188]. Також, символічний вимір становить важливу складову психопатології політики, зазначає Г. Лассвел. У цьому процесі особливе місце відводиться лідерам, адже саме вони володіють здатністю створювати символи, які резонують із глибинними емоціями суспільства. Такими символами можуть бути прапори, гасла, міфи про героїчне минуле чи ідеалізоване майбутнє тощо. «Пропаганда в інтересах символу може стати потужним фактором соціального розвитку через гнучкість зміщення емоцій з одного набору символів на інший» [1, р. 189]. Коли символіка впливає на колективну підсвідомість, вона викликає сильні емоційні реакції — від ентузіазму до ненависті. В сучасних умовах засоби масової інформації та соціальні мережі здатні посилювати цей ефект, сприяючи швидкому поширенню символів. Слід зазначити, що в сучасних умовах один твіт або пост у соцмережі можна запустити масштабний рух, який буде відгукуватись на приховану потребу чи страх суспільства. За таких умов можна було б екстраполювати ідеї Г. Лассвела на нинішнє цифрове середовище. Тому важливо встановити, чи існують альтернативні канали інформації та роз'яснення, здатні критично оцінювати такі імпульси. Якщо ж каналів обмаль, а пропаганда владних структур (або опозиції) домінує, то тоді політика набуває «ірраціонального забарвлення», адже «масова емоційна хвиля» здатна заповнити все поле суспільної дискусії.

Для ілюстрації концепції Г. Лассвела варто згадати кілька прикладів. Історично можна розглянути лідерів, які прийшли до влади на хвилі масового невдоволення й використали символіку «національного відродження» або «нової ери». Деякі з них мали ознаки параної чи нарцисизму, що видно з біографічних описів, але завдяки поєднанню власних психологічних схильностей і колективних емоцій вони утримували владу, апелюючи до «образів ворога» чи міфів про славне минуле. У сучасному світі чимало політиків, які активно використовують соціальні мережі, демонструють тенденції до публічних скандалів, емоційних звинувачень, створення «ворожих таборів», як способу мобілізації прихильників. Така політика може перетворюватися на серіал із чітко прописаними ролями «доброго» і «поганого», що відповідає психологічній потребі людей у «чорно-білій картині світу», — зауважує Г. Лассвел. Такий «серіал» здатен спрощувати складні питання до примітивності, але саме завдяки емоційної привабливості

він може набувати популярності. Протидіяти цьому може громадянське суспільство, пропонуючи альтернативні майданчики для дискусій.

Варто зазначити, що Г. Лассвел в дослідженнях психопатології демократії та авторитаризму не обмежувався лише вивченням функціонування демократії, а й розглядав авторитарні та тоталітарні режими. Він зазначав, що в умовах відсутності інституційних стримувань особисті патології лідера стають державними нормами, а будь-яка критика придушується. Якщо ж суспільство перебуває в травматичному стані, то воно відкрито сприймає такого лідера, вбачаючи в ньому «рятівника» від зовнішніх чи внутрішніх загроз. Як зазначав Г. Лассвел, «суспільство не є безпечним... коли воно змушене слідувати наказам однієї особи, одного автономного органу влади, незалежно від того, наскільки добре та альтруїстично це може бути обумовлено. Наше мислення занадто довго було помилковим і перенасичене термінологією демократії проти диктатури або демократії проти аристократії. Наша проблема полягає в тому, щоб керуватись знаннями про умови гармонійних людських відносин та домагатися істини, як мети спеціалізованих досліджень, що не є монополією народу як народу або правителя як правителя» [1, р. 197-198]. Також, зауважує Г. Лассвел, навіть у відносно демократичних системах можна спостерігати тенденцію до «психологічних відкатів», коли суспільство поступово втрачає довіру до складних, але необхідних реформ і звертається до простих рішень, озвучених харизматичними політиками. Тоді демократія стає вразливою не лише через недоліки інституцій, а й через колективну психіку, схильну до пошуку так званого «батька-наставника».

Механізми протидії деструктивним проявам. На думку Г. Лассвела, головним запобіжником деструктивній політиці є всебічно розвинене громадянське суспільство, яке здатне аналізувати поведінку лідерів і викривати маніпуляції. Те суспільство, яке має високий рівень освіти, плюралістичні засоби масової інформації та критичне мислення краще захищене від «емоційного захоплення» політичними авантюристами. Крім того, Г. Лассвел вбачає важливість у збалансованості гілок влади, незалежності судів, а також, за можливості, психологічної експертизи кандидатів на високі посади (хоча й визнає, що це може бути контроверсійним із точки зору свободи). Також він звертає увагу на значення «злиття емоцій у конструктивне русло». Як пояснює Г. Лассвел, коли громадяни мають легальні та відкриті можливості для протесту, висловлювання власних думок і участі у волонтерських рухах, тоді вони менш схильні до сліпої агресії чи підтримки авторитаризму. Якщо держава й суспільство співпрацюють у забезпеченні свободи слова і зібрань, тоді колективні емоції можуть проявлятися у безпечних формах, стимулюючи адаптивні зміни без руйнації інституцій. «Коли держава розглядається як різноманіття подій, умови появи яких

повинні бути встановлені, закладається теоретична основа інтенсивним і дистрибутивним дослідженням, на основі яких може бути побудована превентивна політика. Зокрема, це може з часом принести користь, по мірі того, як психопатологія розширюватиме область своїх досліджень, а також підвищуватиме надійність своїх методів» [1, р. 267].

Дискусія та висновки

Попри цінність психопатологічного підходу в концепції Г. Лассвела, існує поле для дискусії. Деякі критики вважають, що надмірне зосередження на психології лідерів і мас може приводити до нехтування реальними інтересами, економічними чинниками чи структурними обставинами. Наприклад, може здатися, що будь-який політик, який прагне змінити status quo, — це невротик, а неспокій у суспільстві пояснюється лише травмою, тоді як насправді існують об'єктивні соціальні нерівності. Проте Г. Лассвел визнає обмеженість свого підходу й зазначає, що психоаналіз політики не заперечує реальних інтересів і матеріальних обставин, радше він додає розуміння того, як особистісне й колективне можуть трансформувати матеріальні реалії в конкретні політичні акти.

Ще одна дискусія полягає у визначенні межі між «здоровою» політичною енергією та «психопатологічною». Не всі прояви сильних емоцій чи конфліктів обов'язково є деструктивними, іноді суспільний протест породжує важливі реформи та зміни. Визначення того, коли протести є «раціональним соціальним рухом», а коли «масовою істерією», потребує чіткого аналізу. Сама ж концепція Г. Лассвела свідчить про те, що політика ніколи не може бути ідеально раціональною, оскільки людські емоції й невідомі прагнення вкорінені в усіх проявах соціального буття. «Політика здається ірраціональною, тому що вона є лише фазою колективного життя, в якому суспільство намагається бути раціональним. Саме її існування показує, що моральний порядок з усіма своїми раціональними та нераціональними твердженнями не сприймається більше без виклику» [1, р. 184].

Подальші перспективи дослідження. Сучасний світ з його глобальними викликами — змінами клімату, пандеміями, міграційними кризами, тероризмом — створює додаткові психоемоційні навантаження на лідерів і суспільство. В цьому контексті універсальність підходу Г. Лассвела полягає в тому, що він інтегрував політичний аналіз із психологічним. Можна вивчати профілі лідерів і їхню реакцію на стресові ситуації, їхній стиль комунікації в кризових ситуаціях, спостерігаючи, чи не проявляються патологічні патерни (нав'язлива потреба в контролі, фобії, агресивні фантазії тощо). Також це стосується й масової психології, коли в періоди катастроф суспільство може ставати ще більш схильним до пошуку «найпростіших» рішень, підтримувати «агітаторів», які пропонують «чудодійні» виходи із складних ситуацій.

У цьому контексті можна згадати дослідження стресостійкості політиків, аналіз їхньої біографії, публічних промов і формування так званого «іміджу в кризі», коли лідери демонструють або вдають емоційну стабільність. Якщо ж у їхній риторичі переважає паніка, пошук ворога, підвищена підозрілість, то це, вважає Г. Лассвел, свідчить про «прорив внутрішніх тривог на поверхню великої політики». Інший напрям досліджень може стосуватись вивченню впливу нових медіа на посилення чи послаблення психопатологічних явищ у політиці. Визначення, як швидко емоційна інформація поширюється «вірусним» шляхом, створюючи «резонансні камери»? А також, як алгоритми соцмереж посилюють або приглушують конфлікти?

Отже, психопатологічний підхід Г. Лассвела доводить, що політичні процеси не можуть бути адекватно пояснені лише через юридичні, інституційні чи економічні категорії. Несвідомі імпульси лідерів, колективні емоції, символічні акти й міфи відіграють надзвичайно велику роль у тому, як реалізується влада й формується опір владі. Г. Лассвел вважав, якщо ігнорувати психопатологічний складник політики, то можна допустити витоку найважливіших конфліктів і рухів, які здаватимуться нам ірраціональними.

Стосовно взаємодії між державою та громадянським суспільством, то цей аспект, за концепцією Г. Лассвела, постає складною мережею психологічних відносин. Громадяни, які мають історичні травми та колективні установки, можуть підтримувати або уникати лідерів, в залежності від того, наскільки їхні гасла й образи резонують із емоційними потребами мас. Ті лідери, які в свою чергу, транслиують власні внутрішні конфлікти в публічну сферу, іноді отримують легітимність через маніпулювання символами або мобілізацією страху. Лише демократія може послабити деструктивні наслідки цих процесів, якщо забезпечуватиме простір для критичного обговорення, та надаватиме громадянам інструменти впливу на владу, а також плекатиме культуру саморефлексії.

Проте залишаються нез'ясованими питання: де межа між виправданим емоційним зарядом політики, що може стимулювати реформи і відвертим психопатологічним зривом, коли лідер або маса діють, керуючись виключно ірраціональними мотивами? Яким чином діагностувати небезпечні тенденції, щоб водночас не порушити етичні норми й не дискредитувати політиків «наліпками»? Як розвивати психологічну грамотність громадян, щоб вони розуміли механізми маніпуляції? Усе це — плацдарм для нових наукових дискусій.

Зрештою, спадщина Г. Лассвела й досі актуальна, вона нагадує, що політика — це не лише конкуренція програм і ресурсів, а й зіткнення внутрішніх світів, емоційних прагнень і колективних ідентичностей. Від

усвідомлення цього залежить, чи зможуть демократичні інституції бути дієвими «фільтрами» для найбільш деструктивних тенденцій, чи стануть радше пасивними свідками розгортання «політичних драм», де психопатологічні імпульси руйнують співжиття.

Список посилань/References

1. Lasswell, H. D. (1930). *Psychopathology and Politics*. University of Chicago Press, 282 p.
2. Lasswell, H. D. (1935). *World Politics and Personal Insecurity*. New York, 307 p.
3. Lasswell, H. D. (1936). *Politics: Who Gets What, When, How*. New York: Whittlesey House. 264 p.
4. Lasswell, H. D. (1938). *Propaganda Technique in the World War*. New York: Published by Peter Smith, 328 p.
5. Lasswell, H. D. (1941). The Garrison State. *American Journal of Sociology*, 46(4), 455 – 468.
6. Lasswell, H. D. (1948). The Structure and Function of Communication in Society. У: L. Bryson (Ed.), *The Communication of Ideas*, 37 – 51.
7. Lasswell, H. D. & Kaplan, A. (1950). *Power and Society: A Framework for Political Inquiry*. New Haven: Yale University Press. xxiv+295 p.
8. Lasswell, H. D. (1951). The Policy Orientation. У: D. Lerner & H. D. Lasswell (Eds.), *The Policy Sciences: Recent Developments in Scope and Method*, 3 – 15. Stanford: Stanford University Press.

Liudmyla Yevdokymova

PhD Student, Department of Political Science, Faculty of Philosophy

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-3214-037X>

e-mail: liudmyla.yevdokymova@knu.ua

**POLITICAL AND PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF
INTERACTION BETWEEN STATE POWER AND CIVIL SOCIETY
IN HAROLD LASSWELL'S CONCEPT**

Abstract

The article explores the political-psychological mechanisms of interaction between state power and civil society based on Harold Lasswell's concept. Special attention is given to Lasswell's theoretical approaches to analyzing the interaction between authority and civil society, which include psychological aspects, the processes of political decision-making, and mechanisms of influencing mass consciousness. The article also examines key principles of political psychology that help better understand how the state interacts with citizens and how civil society can influence decision-making processes. It identifies how psychopathological factors affect the interaction between state power and civil society. The study considers how unconscious motives, emotions, and internal conflicts of political leaders and groups shape political life, and how these elements correlate with decision-making, communication with the public, and the organization of power structures. It is established that civil society may also be influenced by collective emotions and traumas, which can both restrain and amplify "psychopathological shifts" within the government. The article argues that Lasswell's concept offers a valuable framework for understanding how psychological mechanisms mediate the interaction between state power and civil society, as well as how psychological aspects such as the manipulation of mass consciousness and the formation of political identity contribute to the stability of power and facilitate effective interaction with citizens. The study concludes that analyzing the interaction between the state and civil society requires consideration not only of social and economic factors but also of psychological aspects that influence political behavior in society.

Keywords: Harold Lasswell; political psychology; psychopathology; civil society; state power; political leadership; unconscious motives; political behavior; political identity.

Стаття надійшла до редакції 20.04.25

© Євдокимова Л. І., 2025